

Ernst Bloch: Espai per a la Utopia. Un projecte de Francesc Abad, 2010 - 2017

Hans-Ernst Schiller

Professor de filosofia social i ètica, Fachhochschule Düsseldorf (fins 2018)

Concepció i direcció del projecte: **Francesc Abad**

Assessorament filosòfic: **Claudia Kalász**

Edició i so: **Adolf Alcañiz**

Càmera: **Nadja Smith**

Lloc i dia de l'entrevista: **Frankfurt am Main, 22. 2. 2010**

Traducció de l'alemany: **Carme Gala**

© del contingut de l'entrevista: **Hans-Ernst Schiller**

La relació entre utopia messiànica i marxisme en Bloch #00:00:10-1#

Quan considerem aquesta relació de filosofia i marxisme en Bloch, potser és important tenir-hi en compte el seu impuls a filosofar per un “motu proprio” que d'entrada no té res a veure amb el marxisme. És una esperança d'identitat en diverses dimensions, de caire filosòfico-religiós molt marcat. És una filosofia sorgida també de l'esperit de l'època abans de la Primera Guerra Mundial. La filosofia fenomenològica dels valors tenia un gran paper, com Nietzsche i d'altres, amb els mateixos impulsos filosòfico-religiosos tan forts. I el marxisme, com és natural, llavors també és present en Bloch, però no té cap perfil filosòfic. En aquest aspecte, primer no li interessa gens. Agafa molt més pes per a ell a mesura que s'endureixen els enfrontaments socials, just arran de la Primera Guerra Mundial, que és el tema dominant en tot, als anys 20. És llavors, que el marxisme esdevé important per a ell, com a expressió política del moviment obrer, o sigui, l'expressió política d'un moviment que promet crear una societat nova. Això és molt important per a Bloch, perquè ho veu com a condició perquè la seva utopia religiosa es pugui realitzar. En “Esperit de la utopia” hi ha una frase preciosa que Bloch treu de les llegendes de Baal Schem, un rabí ucraïnès del segle 18. Martin Buber publicà aquestes llegendes quan Bloch era molt jove, però segur que Bloch les va llegir. Baal Schem diu: “El Messies no pot venir fins que tots els comensals no seguin a taula.” I Bloch s'ho pren molt concretament: Ningú no ha de patir fam. És un impuls molt simple: en un món on hi ha fam, on hi ha misèria, els temes religiosos a tot estirar poden ser ideològics. I perquè no siguin ideològics, hem de crear un món on tots els comensals seguin a taula. Si volem, això també es pot entendre com una relació externa amb el marxisme.

La influència de G. Lukács: una nova lectura del marxisme #00:03:29-2#

Però Bloch en té una altra de més íntima, que li ve a través del seu amic Georg Lukács, que el coneix molt, des del 1911, el qui arran de la Primera Guerra

Mundial també fa un gir cap al marxisme i el 1923 escriu un llibre amb molt de ressò en la intel·lectualitat centreeuropea. El títol és: “Història i consciència de classe”. Aquest llibre del vell amic Lukács li dona a conèixer un marxisme com no n’hi havia hagut abans de la Primera Guerra Mundial, és a dir, un marxisme molt filosòfic, un marxisme molt crític amb la ideologia dominant, un marxisme que pretén analitzar críticament les formes de pensament sota la condició de la reificació, que enfoca fenòmens d’alienació per tal d’analitzar l’alienació. Bloch ho recull i tracta d’unir-ho amb la seva idea d’una filosofia, tracta d’homogeneïtzar-ho: com qui diu, entendre el marxisme com a part de la història de la humanitat, o responsable de la part històrico-humana d’una concepció que té en compte el procés mundial. Procés mundial entès com un procés d’objectivació i realització d’allò que Bloch denomina l’impuls de “que hi hagi quelcom”. En aquest procés pot explicar el marxisme tal com ara el copsa, tal com ara l’entén, quin paper hi juga la història de la humanitat.

D’una relació externa amb el marxisme com a promesa de justícia social cap a una relació interna i teòrica #00:05:39-3#

Jo diria que en l’obra blochiana hi ha una evolució que parteix de l’afirmació del marxisme com a expressió política d’un moviment que crea una societat on tothom seu a taula, i des d’aquí, va cap a una comprensió filosòfica del marxisme que li permet incorporar-lo en la seva especulativa concepció del món com un procés d’objectivació de l’impuls original de “que hi hagi quelcom”. Un procés d’objectivació que –cal insistir-hi– va adreçat a la meta de la identitat: aquest tema que pertany a la filosofia de la religió de la identitat de l’èsser i l’essència, subjecte i objecte, el jo i el nosaltres.

Extracció d’elements de la filosofia de la història marxista. Heterodòxia cap al marxisme oficial del Partit Comunista #00:06:52-3#

Si més no, n’extrau temes de la filosofia de la història que pot fer compatibles amb les seves intencions. La discussió de si Bloch fa valer l’autèntic Marx o no, la trobo relativament inútil. Crec que Bloch agafa temes, sobretot de la teoria de l’alienació, principalment del Marx jove (que en el Marx adult no desapareixen del tot), ho agafa i ho utilitza per fer compatible la història de la humanitat i –si volem bravejar per una vegada amb un concepte no blochià– “la història de l’èsser”. S’hi pot afegir que, quan Bloch fa aquesta mirada “externa” al marxisme, aleshores, segons el seu propi parer, quan llegeix “Història i consciència de classe” i comença a ocupar-se seriosament amb la teoria marxista, Bloch ja és un filòsof fet, en tot cas un filòsof amb un pensament i una ambició clarament propis i originals. Es mira el marxisme des de fora, doncs, i amb això, és clar, sempre queda com qui diu una mica com un foraster dins la teoria marxista. Com un heterodox. I al llarg de la història del marxisme al segle 20, va comportar que tots aquells que no estaven satisfets amb el marxisme oficial del Partit Comunista, es remetessin a Ernst Bloch.

Esperança com a principi ètic #00:09:06-9#

Crec que, per abordar la seva obra posterior, va molt bé tenir-ho com a punt d'orientació: és una enciclopèdia de l'esperança humana i és un intent de fundar l'esperança. Aquesta fundació és tant antropològica com ontològica. En l'àmbit antropològic, al capdavant hi ha la tesi que no podem pas viure sense esperança. Ja es troba en el "Hyperion" [de Hölderlin]: "Res no viuria si no esperés res." O bé: "Què seria la vida sense esperança?: una espurna que salta del carbó i s'apaga." No és cap pensament gaire específic, però important i correcte. Res no viuria si no esperés res. Bloch ho reforça molt, ell ho fonamenta enciclopèdicament. Certament, també depèn de què esperem. I també depèn especialment que això que esperem estigui relacionat amb objectius morals. Que l'esperança implica una obligació? Jo més aviat ho entenc així: hi ha un deure d'esperar el que s'endega amb finalitats morals.

Quan Kant planteja una de les famoses preguntes, la quarta i darrera: "Què devem esperar?", la resposta pressuposa la resposta de la pregunta anterior: "Què haig de fer?" Si ens preguntem què són les finalitats morals, jo diria que l'element d'obligació en l'esperança resulta del deure d'esperar i de confiar que les finalitats morals són realitzables, com ara una societat justa, una societat equitativa, una societat lliure, una societat –per tornar a usar la bonica metàfora– on tothom seu a taula.

Sens dubte, és important que Bloch també sap que les esperances es poden frustrar, tant les privades com les socials que es relacionen amb els objectius morals. Especialment quan ens posem a concretar aquests continguts d'esperança, es poden cometre errors. Això és claríssim, negar-ho seria absurd. En què consisteix el motiu de l'esperança? En general, Bloch contestaria dient que el món és obert. Però en què es basa, per dir que el món és obert? I llavors li ve aquest pensament dialèctic, i diu: hi ha contradiccions. En la societat també n'hi ha: socials, culturals. Les contradiccions ens demostren que en la realitat hi ha un element d'instabilitat. Si volem trobar el motiu de l'esperança –que no és cap refiança plena, ni conté automatismes–, llavors hem d'analitzar les contradiccions que hi ha i que ens demostren que la realitat no és estable. El fonament de l'esperança consisteix en la seva instabilitat, tal com és. Aquesta és la primera idea. Crec que no es diferencia gaire de Marx, que era del parer que el proletariat no tenia altre remei que fer una revolució. Aquesta tesi s'ha revocat. No és cert. La història l'ha rebutada. Però Bloch pensa d'una manera semblant: no tenim cap més sortida que buscar una resposta a les contradiccions del present. Just depèn d'això, que trobem aquesta resposta i que estigui en consonància amb la gran tradició de les idees progressistes i en consonància amb el possible coneixement sobre les contradiccions socials que es donen en el present. Avui dia, jo buscaria el motiu de l'esperança en aquesta direcció.

La dimensió subjectiva #00:14:55-7#

Ben mirat, ja està continguda en l'element moral i és clar que Bloch la remarca, la

dimensió subjectiva. Bloch remarca el fet que la història realment la fa la gent, tal com Marx ho havia formulat tan bé: Els individus sempre han partit d'ells mateixos. És natural que parteixin d'ells, de les seves necessitats, de les seves decepcions, de les seves esperances. Els individus sempre han partit d'ells mateixos, però s'hi pot afegir, com diu Bloch, que la nostra identitat no ens ha estat donat per endavant. O sigui, alhora és un moviment de cerca, una cosa encara per determinar. Com qui diu, aquesta és la base fonamental. Hem de partir d'aquí. I tot el que ara diem sobre l'esperança és: aquest procés de cerca, aquest procés de partir d'un mateix i de cerca simultània d'un mateix, cal desenvolupar-lo de manera que pugui donar un resultat profitós. O sigui, insisteixo: un resultat profitós que sigui compatible amb les exigències morals, és a dir, exigències que tenen validesa universal.

Un concepte no lineal del progrés #00:16:38-6#

M'agradaria tornar a tocar aquest punt, el del concepte lineal del progrés. Perquè també té la dimensió que Bloch diu: el que és passat, no està conclòs. I trobo que és una cosa immensament important en el cas de Bloch, i n'hauríem d'estar agraïts, perquè Bloch disposa d'un increïble fons de coneixement d'història cultural. Per exemple, coneixement sobre conceptes alternatius de la natura; o coneixement sobre concepcions alternatives de l'art. I el que sempre fa, és intentar comprendre aquesta història de la cultura humana com un fons que ens pot ajudar a sortir de les contradiccions del present, a determinar aquesta identitat que no ens ha estat donada.

Sense memòria no hi ha perspectiva de futur #00:18:08-3#

En aquesta visió crítica del concepte lineal de progrés és important veure que el que és passat, no per això està conclòs. I en aquesta consciència històrica extraordinàriament rica, potser és també important que tractem d'usar aquest coneixement de la història per guanyar la distància que cal tenir també respecte al present per poder anar més enllà. Perquè, si no aconseguim aquesta distància, llavors tenim el que el vell Marcuse denominà "home unidimensional". No puc tenir cap perspectiva del futur si no estic en situació de relativitzar el present partint del coneixement del passat.

Utopia concreta al món actual #00:19:12-8#

Per tornar un cop més al concepte de la utopia concreta, encara que em repeteixi, diria que l'important és aprendre a entendre els conflictes socials del present i, també, quin lloc propi tenim en el present. És important precisament per als qui fan filosofia. En Bloch hi ha un punt que de cap manera no pot caure en l'oblit. I malauradament, els darrers anys em sembla que se n'ha tornat a perdre molta consciència, que precisament el científic, precisament el filòsof, dit hegelianament, és fill del seu temps i ha de comprendre el lloc que ocupa en els esdeveniments

socials i polítics del seu present. I també ha de reflectir quin significat hi té el seu pensament. La pregunta més important és què fem amb les nostres esperances, sense les quals no podem existir, què fem amb les contradiccions en què estem embolicats, tant si volem com si no volem. Trobo que aquesta és la pregunta més important. Comparada amb l'època en què Bloch va viure, jo diria que la nostra situació, en tot cas la teva i la meva, la d'en Francesc probablement també, segur que és millor. No voldria pas viure en el temps de la Guerra Civil espanyola. Jo no voldria viure en el temps de la Segona Guerra Mundial. Ni tampoc en els anys 50 i 60. En comparació, segur que la nostra situació és relativament, en tota relativitat, més còmoda. En certa manera, encara que dins de certs límits, també és més lliure. Avui hem d'abordar les tasques tal com se'ns presenten, i ja no és com a la fi de la Primera Guerra Mundial, o en temps de la confrontació entre comunisme i feixisme, o entre Bloc Oriental i OTAN o res semblant. Però també cal dir que tenim un punt de mira limitat, que poc o molt vivim en una illa de felicitat i que aquesta sort és molt relativa.

Afebliment del desig col·lectiu i manca de perspectives col·lectives [#00:22:29-6#](#)

Jo m'ho explicaria així: ha tingut lloc una individualització, cosa que té diverses causes. Una de les causes és l'Estat social, que tanmateix garanteix a la gent una seguretat mínima, sense que hagin de fer res col·lectivament. Ni que en el sentit polític s'hagi de lluitar per això. Però, d'altra banda, també hi influeix que la consciència de ser un subjecte de mercat, propietari de les capacitats que pots oferir i que has de vendre, s'ha arrelat profundament en la psicologia social de l'home modern. És un obstacle seriós que impedeix, diguem-ne, col·lectivitzar i després polititzar les esperances que l'home inevitablement té. Això, també ho distingiria. És clar que puc tenir esperances col·lectives si penso en el meu club de futbol i es tracta de guanyar el campionat, o alguna cosa així. Però en concret les esperances polítiques amb vista a arranjar les condicions socials, aquestes estan evidentment molt soscavades pel que la sociologia actual anomena individualització.

I les repetides decepcions viscudes en relació amb la gran promesa del comunisme, també inhibeixen una mica. No es pot negar. Estem en una situació estranya. Em ve al cap aquell símil de Lukács, que aplicat a la teoria crítica em sembla bastant ximple, però com a imatge està molt bé: l'Hotel Abisme. En canvi, ara les percepcions, les apreciacions, són molt personals. Sembla com si una vida privada relativament benestant anés lligada amb l'apreciació de la manca de perspectives col·lectiva. També cal dir que, només de pensar en el potencial de la tecnologia armamentista, a qualsevol li vénen esgarrifances. Vull dir que al món encara hi ha bombes atòmiques amb una força destructiva monstruosa. Ningú no sap com frenar-ho de debò. En el fons –Günther Anders usa aquest concepte del 'temps de pròrroga'–, ja podem estar contents que el gran Bang encara no s'hagi produït. O sigui, hi ha prou motius d'estar atemorits. Però a les nostres nacions de progrés industrial sentim una curiosa barreja. La majoria no viu malament, sap que

no viu malament. S'han arreglat. La majoria, no tots, però la majoria. I al mateix temps, en el fons van plens d'un profund idealisme. Un cop més, aquí diria que cal acarar-s'hi, cal observar i anar amb compte com evoluciona aquesta contradicció, perquè és una contradicció.

Fracàs polític del projecte comunista, amb conseqüències per a la filosofia blochiana #00:27:02-7#

En especial, això també indica les febleses que Bloch tenia des de sempre. Perquè era d'una confiança cega sorprenent, almenys durant un temps, respecte a la política comunista oficial. Hi ha citacions de Bloch una mica penoses, de reverència o, més ben dit, d'entusiasme per Stalin. Això no agrada de llegir i potser demostra els perills de la impaciència escatològica que empenyia Bloch. Vol dir que, en el fons, com que encara hi ha la perspectiva de l'Ultimum, les condicions socials s'han d'arreglar com més aviat millor. Què hi farem! És la impaciència escatològica que va portar Bloch a errar algunes valoracions. Això s'ha de tenir clar. Però la pregunta no és tan sols: què hauria hagut de fer millor quan nosaltres encara no havíem nascut o érem petits, sinó com ha canviat la situació. Perquè va canviar dramàticament degut a la caiguda del clàssic moviment obrer. Sens dubte, és una situació nova. En Bloch, doncs, tota la seva confiança en un marxisme com a expressió política del moviment obrer, tot això pertany al passat. Això ha de quedar clar.

La paradoxa de la perspectiva utòpica: projectar un objectiu sense poder definir-lo exactament #00:29:17-8#

Aquí jo separaria de debò la perspectiva social de l'escatològica. Pel que fa a la perspectiva social, Bloch té raó quan diu: no es traspasarà realment cap barrera, sense que ja l'haguem superada de pensament. Aquest anar més enllà del present, de pensament, pot ser ingenu, pot ser erroni, pot ser arriscat, però més aviat s'ha de fomentar, en comptes de frenar-ho. Jo també sóc del parer que fins i tot en Adorno, si et mires les seves conferències dels anys 60, sorprèn la quantitat de propostes concretes que va fer, tractant d'anar més enllà del present. En aquest aspecte no veig cap contradicció principal entre la crítica de l'existent i tractar de projectar i concretar objectius.

Pel que fa a la perspectiva escatològica, que sosté tota aquesta estructura, això és una història paradoxal. Pel que fa a tot el procés, és una història paradoxal. Perquè en "Esperit de la utopia" hi ha un capítol titulat "La inconstruïbilitat de la pregunta absoluta". D'antuvi, Bloch fixa sens falta aquest punt: la pregunta la solució de la qual és el procés, no es pot construir perquè amb qualsevol construcció de la pregunta, també s'aspira a la resposta. Jo diria que és la base del seu pensament també en les obres posteriors. L'objectiu no solament no s'ha assolit encara, no s'ha elaborat encara, sinó que encara no s'ha determinat. Aquesta és la construcció del seu pensament. Però, això és cert? Aquesta és l'altra qüestió. En aquests conceptes com la identitat, no s'hi inclou ja

una construcció? Ell diu que solament és un anunci formal de l'objectiu. Però si t'ho mires bé, es tracta de nocions ja ben determinades. Nocions que també vénen d'una determinada tradició del pensament. O sigui, per exemple, no vénen pas de la tradició de l'epistemologia empírica de Locke i Hume, sinó precisament d'una tradició metafísica amarada de religió. Això no és ja una construcció? En contra de la intenció, en contra de l'explicació que el mateix Bloch en dóna.

Elements encara vigents de la filosofia blochiana #00:33:01-7#

Si el tema és: "A què agafar-se en Bloch?", d'entrada jo recordaria els punts que ja he esmentat, com ara la relació de pensament filosòfic i autoreflexió social. També diria sens falta que s'hi inclou aquesta relativització històrica del present i la immensa amplitud de coneixements de la història cultural i l'intent de fer-los fructífers. Per a què? Aquest és just el tercer punt, per a la concretització del que realment volem, el que ara no ens agrada en aquest present tan contradictori i com volem anar més enllà.

Un quart punt que ara també trobo molt important, de què últimament m'he ocupat una mica, és la dimensió ètica, aquesta dimensió moral. D'esperances, en tenim tant sí com no, però es tracta de tenir esperances que continguin un grau d'universalitat, que tinguin una qualitat moral. Mirant d'aprop el que Bloch va escriure sobre ètica i quin horitzó ètic té Bloch, trobo molt interessant que parli molt de Kant, però del "summe bé" kantian, que més aviat correspon a una, diguem-ne, ètica teleològica: una ètica no pas orientada cap a normes d'actuació sinó precisament cap a uns objectius. Certament, l'una no va pas en contra de l'altra, però em fa l'efecte que en la societat moderna en què vivim, més aviat en Estats de progrés industrial, aquesta qüestió de fixar objectius, la qüestió de què és realment bo i què volem realment, té molta importància, molta més que la que potser ens volen dir els professors d'ètica de les universitats. I que potser aquest és un interessant punt de partida.

Per acabar, voldria esmentar el seminari que he fet no fa gaire sobre la filosofia blochiana i la fascinació que exercia la pregunta: Ben mirat, quan som en el present? Quan vivim el moment? Per què som tan poc presents? Em vaig sorprendre que interessés tant a la gent i que hi treballessin tant, que treballessin críticament davant les permanents exigències de la vida professional que ens són imposades, també la tensió de la competència on sempre hem de mirar de sortir-nos-en i treure'n la nostra part i vés a saber què més encara. O sigui, en el fons, fenòmens d'alienació. Dirigir l'interès cap a la pregunta "Quan som presents?", com Bloch diu tan bé, "Quan vivim en l'àmbit dels nostres moments?", això és un plantejament que em sembla molt proper a les nostres experiències i que també té un potencial crític respecte a l'alienació.

Objeccions contra l'hermetisme de la filosofia blochiana #00:37:42-3#

D'una banda tens realment la impressió que aquí parla un filòsof que té alguna cosa a veure amb les preguntes que sorgeixen de la meua vida quotidiana, d'una

reflexió molt espontània que sorgeix de les nostres experiències, també amb un desig molt espontani i ingenu de saber alguna cosa que ens falta, de sentir alguna cosa diferent d'aquestes respostes tan superficials que ens ofereixen la nostra ètica del treball i del lleure. I doncs, una proximitat d'allò més interessant amb els problemes quotidians. Per exemple, amb l'instant, o bé: què hi ha amb la mort? Per què és tan difícil que ens apropem de debò? O qualsevol altra cosa. I d'altra banda, ens trobem davant d'una obra molt hermètica. Tenim una obra que, com qui diu, tira l'esquer i ens arrossega dins seu, i llavors caiem en un xuclador del qual solament pots alliberar-te'n, diria jo, quan el deixes de banda. Perquè tot l'estil de l'obra blochiana és més aviat... té alguna cosa subjugadora. Cal dir-ho molt clar: Bloch té un caire subjugador. T'arrossega en un riu d'associacions, de citacions, de noms, i entusiasmat de la seva pròpia eloqüència, no troba aturador. I no tens la sensació que mantingui una relació dialèctica amb el lector. No, és hermètic: segueix-me o no em segueixis. Això és una mica problemàtic en el seu cas, i també cal veure-ho.

Accés personal a la filosofia blochiana #00:40:20-1#

Bloch té molt a veure amb aquell any tan assenyalat del 1968. Llavors jo era un noi en l'edat de la pubertat, amb molts interessos i preguntes. Un dels interessos era la filosofia. Però entre els meus interessos també hi havia aquells curiosos països que sortien al telenotícies quan anaven pels carrers escandint lemes. Què volien? En el fons era aquest interès polític i l'interès filosòfic, el que em va arribar al moll de l'os, i seguint la indicació d'un amic que aleshores ja feia el preuniversitari, em vaig comprar "El principi esperança" i em va fer la impressió que: Aquí hi ha respostes. Aquí hi ha respostes al vincle d'aquests interessos polítics i filosòfics, un vincle que trobava tan fort, molt fort també pel que surava a l'ambient. I després, llegint Bloch, tenia sovint la sensació del que potser va significar el 1968 per a tota l'evolució de la República Federal: s'obria una finestra. Se superava un pas estret i s'obria un horitzó com no s'havia intuït gens. S'ha de saber que el moviment del 68 va sorgir en un país que era extraordinàriament conformista, en part molt autoritari encara, la seva societat encara estava molt marcada pel feixisme, tot plegat molt ofegat. Quan ara et mires polítics de la CDU i l'FDP que són homosexuals i exerceixen altes funcions, també te'n recordes, que als anys 60 l'homosexualitat era il·legal. I sense peròs, sense condicionaments ni atenuants ni res. Era simplement un delictes. Així era Alemanya. I així com el 68 va obrir la finestra de bat a bat en sentit polític, Bloch també ho va fer en sentit intel·lectual.

No solament Bloch, és clar, també els altres pensadors la trajectòria dels quals va ser trencada pel feixisme, com els de Frankfurt. Com Benjamin, Adorno, Horkheimer o Marcuse. Això era una experiència cabdal. La finestra s'obre.